

Shetland, det første norrøne landet i Solundhavet

STEINAR IMSEN

This article is about Shetland's political history as a Norse country, from the colonisation in the eighth century until 1469, when the country was pledged to King James III of Scotland, and some years later annexed by the Scottish Parliament. The author rejects the story told in *Orkneyinga saga* that the archipelago from the outset was included in the earldom of Orkney, which was established at the end of the ninth century. Indeed, the inclusion of Shetland in the Orcadian earldom did not happen until the turn of the millennium. From then on, Shetland was ruled as part of the earldom of Orkney for almost two centuries. When in 1195 Shetland was annexed by King Sverre of Norway, the country attained the status of a royal tributary country ("skattland") of its own. Besides discussing Shetland's political connections during the central and late Middle Ages, the author also aims at elucidating social organisation and political structures.

Prolog

Shetland og Orknøyene opptrer gjerne i par, som to land i ett jarledømme, som to separate kongelige norske skattland med felles fortid, eller som nordskotsk utkant hvor den norrøne arven fortsatt kan anes under det skotske preget. Skottene kaller dem Nordøyene. Parforholdet er interessant, men av varierende betydning for den perioden vi skal se nærmere på. Her vil Shetland som et norrønt land for seg stå i fokus fram til øyene i 1469 ble pantsatt til kong Jacob III av Skottland og tre år seinere annektert av parlamentet i Edinburgh.

Shetland og de nordøstre Orknøyene ble kolonisert fra Vest-Norge allerede på slutten av 700-tallet. Deretter er Orknøyene og Katanes (Caithness) på nordspissen av det skotske fastlandet blitt kolonisert.¹ Sannsynligvis har det også før det vært kontakt mellom Vestlandet og øyene i Nordsjøen, eller Solundhavet, som havstrekningen vestover gjerne kalles i middelalderkildene. De første norrøne bosetterne på Shetland

¹ Se ellers innledningen til *Orknøyingenes saga* (Oslo 1970). Ifølge Robert G. Cant (1984: 175) ble Shetland og de nordøstre Orknøyene bosatt først.

har trolig ikke dratt vestover på måfå.² Solund i Sogn skal ha vært vanlig startpunkt for seilas både til de norrøn-britiske øyene nord og vest for Skottland og i Irskesjøen, samt Færøyene og Island. Ellers vet vi lite om hvordan landnåmet forløp på Nordøyene og Caithness; men det mangler ikke på spekulasjoner. Hele området ble norrønt i språk, kultur og samfunnsorganisasjon i løpet av vikingtida, da også norrøne jarler etablerte seg på Orknøyene og Shetland.

Caithness ble også en del av orknøyjarlenes rike, skjønt fra slutten 1000-tallet holdt jarlene fastlandsdelen av jarledømmet som len under kongen av Skottland. Forbindelsen mellom Orknøyene og Caithness varte fram til 1353, da den siste jarl av Orknøyene og Caithness, Malise av Strathearn, døde (Crawford 2013: 317–319, jf. 325–326). I drøye 250 år hadde Orknøyjarlene to herrer å forholde seg til, noe som kunne skape lojalitetskonflikter, som f.eks. under Håkon Håkonssons tokt til Skottland i 1263. Shetland var da for lengst skilt ut fra jarledømmet og blitt et land for seg direkte under den norske kongen.

Mellom jarler og konger

Jarlene ankom Orknøyene knappe hundre år etter de første norrøne bosetterne. Den islandske *Jarlesagaen* (Orkneyinga saga) fra tidlig 1200-tall forteller at Harald Hårfagre ga Ragnvald Øysteinsson Mørejarl († ca. 900) Orknøyene og Shetland som erstatning for sønnen Ivar, som hadde falt i slag under kongens tokt vestover for å tukte vikinger.³ Men Ragnvald var ikke interessert i øyene og ga dem videre til sin bror Sigurd, seinere kalt den mektige, som også mottok jarletittel av kong Harald. Da Sigurds sønn, Guttorm, døde sønneløs etter ett år, falt imidlertid jarledømmet tilbake til Ragnvald, som igjen ga øyene til sin yngste sønn Einar. Ifølge sagaen skal Einars overtakelse av jarledømmet ha startet på Shetland, hvor han fikk mannskap til erobringen av Orknøyene, som var blitt overtatt av vikinger. Seinere måtte Einar forsvare jarledømmet mot angrep østfra, først av Harald Hårfagres sønner, og dernest

² Ifølge en nylig publisert studie har blant andre navnet Shetland “parallels with early pre-Viking names”, og “typologically it fits into a group of old pre- early- names in -land, with people names as a specific, such as Rogaland and Hordaland” (Jennings & Kruse 2024: 74). Jennings og Kruse mener altså at navneforholdene kan tyde på tidlig kontakt mellom Vestlandet og Shetland. Når jeg her velger å bruke norrøn i stedet for norsk, er det for å unngå et anakronistisk og norsk-nasjonalt perspektiv på den vestsandinaviske ekspansjonen vestover havet i tidlig middelalder.

³ *Jarlesagaen* hører til den islandske kongesagatradisjonen. Men selv om sagaen mest sannsynlig er skrevet av en islending, eller kanskje flere, kan vedkommende forfatter ha besøkt Nordøyene eller hatt kontakt med folk fra jarledømmet. Se ellers innledningen til Anne Holtsmarks utgave av *Orknøyingenens saga* (Oslo 1970).

av kong Harald selv. Det endte med forlik mellom Einar og kongen, som la skatt på øyene.

Sagaen forteller at Einar tok på seg å betale skatten for alle øyboerne mot å overta all odell i øyene som sin eiendom. Ifølge sagaen ble ikke Einar tvunget til underkastelse under kongen, følgelig sies det heller ikke at kongen skal ha gitt Einar jarletittel. Og den skatten Einar påtok seg å betale på vegne av øyboerne svarer ikke til den tributten som seinere jarler måtte betale sine herrer i Norge. Einar døde på sotteseng og skulle bli stamfar til de norrøne orknøyjarlene. Han fikk tilnavnet Torv-Einar fordi han lærte øyboerne å skjære torv, fortelles det.

Fortellingen er lite troverdig. Den bærer preg av sagn. I dag tror knapt noen på historien om Harald Hårfagres kongegave og toktet vest over havet; eller for den saks skyld historien om hvordan øyboerne lærte å buke torv til brensel.⁴ Den kunnskapen hadde nok de norrøne bosetterne tatt med seg fra Norge. Og historien om Einars odelstiegnelse minner påfallende om Snorre Sturlassons fortelling om Harald Hårfagres odelstiegnelse i Norge. Som mye annet av det *Jarlesagaens* forteller om jarledømmets tidligste historie bør også denne beretningen skrives på sagaforfatterens konto. Når vi likevel i en viss grad velger å støtte oss på *Jarlesagaen*, er det fordi den er den eneste sammenhengende beretning om jarledømmets historie fram til ca. 1200, og fordi den trass alt gir oss et kronologisk rammeverk vi kan forholde oss til. Dernest kommer at den for 1100-tallets del er nær på begivenhetene. At den eldste delen i liten grad skiller mellom sagn og historie må vi bare leve med. For tida etter 1200 er kildesituasjonen en ganske annen. Det skal vi komme tilbake til.

Når det gjelder spørsmålet om hvordan Orknøyene ble et norrønt jarledømme, er framstillingen i *Historia Norwegie* (HN) mer nøktern, og trolig også mer troverdig, enn *Jarlesagaen*, skjønt heller ikke HN er uproblematisk i alle enkeltheter. HN er av norsk opphav og noen tiår eldre enn *Jarlesagaen*, og historien om jarledømmets tilblivelse er mer kortfattet enn *Jarlesagaens* episke framstilling.⁵ Dessuten har denne latinske teksten et mer lærd og encyklopedisk preg. Etter en første del som presenterer geografien, etnografien og den politiske strukturen i Norge og det vi kan kalle den norrøne verden, følger en summarisk gjennomgang av den norske kongerekka fram til Olav Haraldssons overfart fra England for å ta kongemakten i Norge.

⁴ Krag 2003: 302, jf. Woolf 2007: 277–289. Woolf gir også til beste en kritisk gjennomgang både av det britiske og det islandske kildematerialet. Se også Crawford 2013: 85–86.

⁵ Halvdan Koht anfører gode grunner for at arbeidet med HN er utført av en norsk geistlig med tilknytning til bispesetet i Kirkwall, og at det aldri ble skrevet ferdig. I seinmiddelalderen er så manuskriptet kommet til Skottland, Koht 1949.

Ifølge *HN* skal «visse vikinger, som nedstammet fra den djerveste av menn, Ragnvald jarl», i Harald Hårfagres tid ha krysset Solundhavet med en stor flåte. De utryddet den lokale befolkningen (pentene, det vil si pikterne) og underla seg Orknøyene. Etter å ha bygd vinterkvarter brukte de øyene som baser for herjinger i Skottland, England og Irland sommerstid. En av dem, kalt Gange-Rolf på grunn av sin størrelse, erobret også Normandie. Hans etterkommere skulle bli konger i England. «Mens Rolf herjet på kontinentet, etablerte de andre riker på Orknøyene, og deres etterkommere har fortsatt herredømme over øyene, men nå betaler de tribut til de norske kongene», heter det til slutt.⁶

I *HN* spiller hverken Ragnvald Mørejarl eller Harald Hårfagre personlig noen rolle, hverken i erobringen av øyene eller ved etableringen av jarledømmet. Øyene ble erobret av jarlætlinger fra Nordvestlandet, sies det, og de etablerte riker på øyene. Alt fra starten av framstår dermed jarledømmet som et samjarledømme, svarende til ordningen med samkonger som vi kjenner fra Norge i sagatid og tidlig middelalder. Seinere er jarlene blitt tributpliktige overfor de norske kongene, fortelles det, og med det har øyene også fått status som kongelige skattland.

I *HN* brukes navnet Orknøyene på to måter. Først forekommer det som fellesnavn på alle øyene utenfor Skottland, både i nord og vest, og forfatteren legger til at øyene var delt i to riker (*in duo regna*) med småkongedømmer i vest og jarledømmer i nord. Dette synes å speile situasjonen ved midten av 1000-tallet da orknøyjarlen Torfinn den mektige hersket over både Nordøyene og Suderøyene (Hebridene), samt Caithness. Dernest får vi vite at de øyene Ragnvalds etterkommere erobret opprinnelig het Pentland, og at sundet mellom øyene og det skotske fastlandet fortsatt het Pettlandsfjorden (Pentland Firth) etter den tidligere befolkningen. Dette må kunne forstås slik at det tidligere Pentland svarte til Orknøyene, og at Shetland ikke var inkludert i det første jarledømmet på Nordøyene. Nå var det riktignok piktere på Shetland også da norrøne kolonister tok landet i besittelse, men Shetland var langt unna det Pentland som lå rett utenfor det skotske fastlandet. Shetland var nesten midtveis mellom Vestlandet og Skottland. Det er med andre ord grunn til også å bevile *Jarlesagaens* påstand om at Shetland fra første stund av var en del av orknøyjarlenes rike. Dessuten omtaler *HN* under gjennomgangen av kongerekka Shetland som et kongelig skattland for seg ved siden av Orknøyene, og altså flere tiår før Shetland ble annektert av kong Sverre.

Vi må anta at fortellingen om Shetland som del av Harald Hårfagres gave til Ragnvald Mørejarl, og deretter Torv-Einars erobring av Orknøyene ved shetlendernes hjelp, og følgende konsolidering av jarleherredømme og jarledynasti, spiller

⁶ Sitert etter Ekrem & Mortensen 2003: 65–69.

situasjonen seinere i middelalderen, da Shetland for lengst var blitt forent med Orknøyene. Hvor tittelen jarl opprinnelig er kommet fra, er uvisst. Jarletittelen behøver ikke nødvendigvis å ha blitt gitt av en overordnet fyrste. Barbara E. Crawford hevder med god grunn at jarl i denne eldste tida var en vanlig høvdingbetegnelse som ikke innebar noen formell underordning under en annen fyrste (Crawford 2014: 85–86).

Jarlesagaen sier ingenting om befolkningen på Nordøyene før jarlene tok øyene i besittelse. *HN* kan imidlertid fortelle at pikterne ble utryddet da jarleætlingene fra Møre etablerte riker på Orknøyene. Dersom pikterne ble utryddet da erobrerne fra Møre kom, må de ha levd side om side med de norrøne nybyggerne i bortimot hundre år. En form for etnisk rensing som følge av den norrøne koloniseringen, kan likevel ikke utelukkes. De lærde strides fortsatt om den opprinnelige befolkningen ble utryddet eller assimilert; det gjelder både Orknøyene, Shetland og Caithness.⁷ Likeledes er det vanskelig å vite når øysamfunnene kan regnes som norrøne i etnisk forstand, og hvor vidt elementer fra tidligere kultur- og samfunnsforhold er blitt videreført av de norrøne kolonistene. Det eneste vi med noen grad av sikkerhet kan si er, at Nordøyene ved utgangen av vikingtida kan oppvise et mer distinkt norrønt preg enn de skotske Vestøyene (Hebridene) og Man, hvor den gæliske kulturen blandet seg med den norrøne og til slutt skulle bli dominant (McDonald 2021).

*

I boka *Scandinavian Scotland* fra 1987 sier Barbara E. Crawford at Nordøyene siden slutten av 700-tallet hadde utgjort «pirate lairs [...] and until the establishing of control by the earls must have been subject to different Viking chieftains for half a century or more». Og når det gjelder Shetlands forhold til jarledømmet på Orknøyene i Torfinn den mektiges tid (ca. 1050), sier hun at «the expansion of Thorfinn's power to Shetland seems to have been regarded as a matter of conquest. Throughout *Jarls' saga* Shetland is usually referred to as a port of call en route between Orkney and Norway with little mention of any political control exercised there by earls.» (Crawford 1987: 75) Crawford mener videre at dette bekreftes i et kvad av skalden Ottar Svarte om Olav Haraldsson den hellige, hvor det sies at shetlenderne var Olavs under-

⁷ Brian Smith 2001. I et upublisert paper fra en konferanse i Lerwick 2008, gjort publiseringssklart 2009, og her lastet ned fra Academia.edu 21 oktober 2023, finner Alex Woolf det sannsynlig at det har vært kontakt mellom Vestlandet og Shetland langt tilbake i tid. Når det gjelder den norrøne koloniseringen av Nordøyene opererer han med to faser, en fredelig alt på 700-tallet, hvor de norrøne nykommerne og den piktiske befolkningen har levd side om side, og så en mer massiv og militær okkupasjon rundt hundre år seinere, som førte til at det piktiske elementet på Shetland forsvant. Dette samsvarer for så vidt med beretningen i *HN*.

såtter, og hun antyder at Shetland kan ha vært kong Olavs land da han forlente øyene til orknøyjarlen Ragnvald Brusesson (†1046), Torfinn den mektiges bror.⁸

Også Brian Smith stiller seg skeptisk til fortellingen om Harald Hårfagres gave, men han mener likevel at det er «clear from these references [i *Jarlesagaen*] that, as might be expected, the Earldom of Orkney included Shetland from the outset» (Smith 1988). Påstanden kan hverken bekreftes eller avkreftes, men man kan spørre seg om hvorfor denne delen av historien om kong Haralds gave skulle være mer troverdig enn resten av fortellingen. Seinere synes Crawford å ha nærmet seg Smiths standpunkt idet hun i 2013 skriver at de første orknøyjarlene «would claim Shetland as part of their earldom, for Shetland was a vital maritime base for earls whose home estates in Norway was in Møre...» og at «Shetland formed an integral part of the early Orkney earldom...» (Crawford 2014: 145). Om orknøyjarlenes eventuelle godsinteresser på Møre vet vi ingenting. Alt tyder på at forbindelsen til Nordvestlandet ble brutt etter at Ragnvald Mørejarls etterkommere etablerte seg på øyene. Og hvor vidt Shetland alt fra starten av tjente som en viktig militær base for jarlene og dermed også utgjorde en integrert del av jarledømmet på Orknøyene, er og blir en antakelse. For øvrig serverer *Jarlesagaen* en helt parallell historie til fortellingen om Torv-Einars erobring av Orknøyene i beretningen om hvordan Ragnvald Kale Kolsson i 1130-årene kom til makten på Orknøyene. Det er fristende å tenke seg at også dette er et forfattergrep. Einar og Ragnvald Kale Kolsson må kunne regnes som sagaens to hovedskikkelser. Einar jarl ble stamfar for det gamle jarleriket mens Ragnvald la grunnlaget for det nye.

Av de tre utsagnene finner jeg Crawfords fra 1987 mest troverdig. Vi vet ikke noe sikkert om shetlendernes forhold til hverken orknøyjarler eller norske konger før ca. år 1000. Vi må derfor kunne anta at Shetland siden slutten av 700-tallet hadde vært et norrønt land for seg, med sin egen samfunnsordning og med tette bånd til Vestlandet, muligens underlagt lokale høvdinger. Vikingtidsspor etter noe som kan ligne en jarleresidens fins ikke. Langhusene i de delene av ruinkomplekset Jarlshof, som dateres til vikingtida, kunne tenkes å ha vært et lokalt høvdingsete, liksom tilsvarende langhus i Norge, skjønt de er ikke tydelige vitnemål om lokal høvdingmakt. Det største av de norske vikingtidslanghusene som nå er rekonstruert finner vi i Borg i Lofoten. Det dekker hele 700 m² mens det største langhuset på Jarlshof er på 110 m².

⁸ Crawford 1987: 56. Dette samsvarer i noen grad med Robert G. Cants syn (1984: 173): «The influence of the earls certainly extended to Shetland but far less effectively than in Orkney. Not only was the more northerly archipelago at a considerable distance from the main seat of their power in the west mainland of Orkney, but it was also in itself much larger in area, rugged and fragmented in geographical character, with areas of high fertility few in number and scattered in distribution.»

Ifølge Anna Ritchie var «Jarls Hof ... never more than a farm, although it grew more substantial as the years went by and the family increased in size» (Ritchie 1993: 65–66).

Shetlands geografiske plassering i den norrøne verden, som utgjør den vestlige delen av det Judith Jesch nylig har døpt «the Viking Diaspora», er også et forhold vi må ha in mente når vi skal se nærmere på Shetlands historie før øyene ble pantsatt til Jakob III. Jesch påpeker at «Shetland was often the first port of call for travellers going west, especially to Faroe and Iceland». Det er verdt å merke seg at forbindelsen nordover fra Shetland understrekes. Også Barbara Crawford viser til Shetlands kontakt nordover til Island (Jesch 2015: 26; jf. Crawford 2014: 149). Shetland var på sett og vis et slags veikryss mellom leia til Irskesjøen og derfra igjen til kontinentet og ruta til landene i Atlanterhavet. Vi ser også seinere i middelalderen at forbindelsen nordover, og da i første rekke til Færøyene har vært viktig. Dette skal vi komme tilbake til.

*

Harald Hårfagre samlet ikke Norge. Her er for øvrig *HN* på linje med dagens norske historikere da det fortelles at kong Harald bare oppkastet seg til herre over kystlandet. Heller ikke ble Shetland del av et Orknøy-jarledømme i Haralds tid. Gjennom hele vikingtida var den norrøne verden en politisk smeltedigel med omskiftelige og kortvarige riksdannelser. Adam av Bremen, som omkring 1070 skrev om de nordiske land og folk, forestilte seg nordmennesenes land (Nortmannia) som en nærmest grenseløs periferi som fra det norske fastlandet strakte seg vestover og nordover i havet, helt opp til Grønland og ut til Vinland (Imsen 2015: 39–41). Samtidig beklaget Adam seg over at man stadig oftere kalte nordmennesenes land for Norvegia i stedet for det eldre navnet Nortmannia. Ganske annerledes var det hundre år seinere, det vil si da *HN* ble skrevet. Da var de norrøne landene i vest blitt omdefinert til kongelige skattland, og Norge var endelig blitt et samlet rike med tilløp til en statsorganisasjon. Går vi enda hundre år fram i tid var Norge blitt en monarkisk stat. Og gjennom det som en gang hadde vært en nærmest grenseløs norrøn-britisk mark, som strakte seg fra Shetland over Orknøyene og nedover det skotske fastlandet og ut til vestkysten og Irskesjøen, var nå Pentland Firth blitt ei fast grense mellom den norske og den skotske kongens riker. Men før det var orknøyjarlenes rike blitt delt i to. Shetland var blitt lagt direkte under den norske kongen, mens Orknøyene fortsatt fikk være et jarledømme, i alle fall i navnet. Jarlen ble i løpet av 1200-tallet en slags guvernør i den norske kongens vestligste grenseland (Imsen 2009).

Mange har begrått tapet av Orknøyene og Shetland i 1468 og 1469 da Christian I pantsatte Nordøyene til Jakob III av Skottland for å finansiere sin datters medgift.

Lenge har tapet av disse landenes skjebne blitt tolket inn i den store nasjonale fortellingen om Norge hvor nedgangen i seinmiddelalderen med pest og nordiske unioner spiller en sentral rolle. Denne fortellingen ble diktet i hop av 1800-tallets historikere. Med et par unntak har paradoksalnok nok norske historikere vært lite opptatt av forholdet mellom Norge og de norrøn-britiske landene i middelalderen.

Middelalderens norske rike var ingen nasjonalstat, det var både etnisk, geografisk og politisk ganske forskjellig fra 1814-Norge. I seinere tid har interessen for å studere forholdet mellom det norske monarkiet og de oversjøiske landene i middelalderen fått et oppsving både blant norske historikere og historikere utenlands med tilknytning til de tidligere norrøne skattlandene.⁹ Etersom Shetland opprinnelig ikke var inkludert i avtalen av 1468 om prinsesse Margretes ekteskap, men ble plussset på i 1469 da Orknøyene ikke strakk til for å dekke utgiftene til morgengaven, og Shetland dessuten var det norrøne landet som siden vikingtida hadde vært nærmest knyttet til dert norske fastlandet, kan det være interessant å se nærmere på Shetlands politiske situasjon i de ca. 450 årene shetlenderne måtte føye seg under norrøne jarler og norske konger.

Jarlens tid

Det var på 1000-tallet at orknøyjarlene ble tvunget til å underordne seg den norske kongen. Det kan ha skjedd alt i Olav Tryggvassons tid, da kong Olav tvang Sigurd Lodveson med tilnavnet digre († 1014) til underkastelse, eller noe seinere under Olav Haraldsson, da Bruse Sigurdsson ifølge Brian Smith «submitted to (king Olav) in a feudal relationship», og absolutt under Olav den helliges halvbror, Harald Sigurdsson Hardråde, som brukte Orknøyene som base under forsøket på å erobre England i 1066. Men stort sett har ikke jarlene merket mye til norske konger før mot slutten av århundret. Det er uvisst når jarlens tributplikt ble innført. Sannsynligvis har det skjedd ved århundredskiftet, det vil si under Magnus Olavsson Berrføtt. Omtrent samtidig ble jarlene som nevnt tvunget til å akseptere den skotske kongen som overherre over Caithness.

På toktet til Irskesjøen i 1098 okkuperte Magnus Berrføtt Orknøyene. De to jarlene Pål og Erlend Torfinnssønner ble tatt som gisler og seinere sendt til Norge, i en annen versjon sies det at de ble tvunget til å følge kong Magnus på ferden videre nedover mot Irskesjøen. Imens satte Magnus sin egen sønn Sigurd til å styre jarledømmet. Begrepet skattland er ikke kjent før ca. 1160 (*HN*). Sannsynligvis har både Håkon Pålsson (1103–1123) og Magnus Erlendsson (1105–1115), som delte jarledømmet etter at Sigurd Magnusson vendte tilbake til Norge ved kong Magnus

⁹ Imsen (red.) 2014 og litteratur anført der.

død, avlagt troskapsed og forpliktet seg til å betale tributt til den norske kongen.

Shetland nevnes langt sjeldnere enn Orknøyene i *Jarlesagaen*. Orknøyene hadde vært, og skulle forbli, jarledømmets hovedland. I størstedelen av jarletida har Nordøyene med Caithness vært styrt av to til tre jarler i fellesskap, og selv om delingen av jarledømmet har variert, er Shetland normalt blitt behandlet som en tredel for seg. Ordningen med samjarler fortsatte også etter at Shetland i 1195 var blitt konfiskert av den norske kongen, men da den norrøne jarlelinjen døde ut i 1230-årene og ble erstattet av jarler av skotsk avstamming, ble samjarledømmet avskaffet for Orknøyenes del, men fortsatte i den skotske delen av jarledømmet. Enejarledømmets tid, som varte fram til 1468, skal vi la ligge her, ettersom det bare angår Orknøyene.

I store deler av *Jarlesagaen* ser forbindelsen sørover til Caithness og videre nedover i Skottland ut til ha vært viktigere for jarlene enn forbindelsen nordøstover. Mange av de norrøne jarlene hadde også sterke slektsbånd til Skottland. Torfinn den mektige var eksempelvis dattersønn av den skotske kongen Malkolm, og Harald Maddadson, Ragnvald Kale Kolssons medjarl, var sønn av Maddad jarl av Atholl. Og ut gjennom 1100-tallet kjempet mange av dem med de skotske kongene om herredømmet over den nordligste delen av Skottland. Ragnvald jarl og hans slektninger tilbake til begynnelsen av 1000-tallet har derimot hatt sterke bånd til det norske riksaristokratiet.

Shetland var jarledømmets periferi. Når landet forekommer i sagaen, er det ved milepæler i jarledømmets historie; første gang da Einar jarl skal ha fått militær hjelp hos shetlenderne til å ta Orknøyene, og dernest da Torfinn den mektiges bror Bruse Sigurdsson (1014–1035) fikk Shetland i forlening av Olav Haraldsson. Også Brusens sønn Ragnvald (1037–1046) knyttet til Shetland, likeså Magnus Erlendsson den hellige (jarl ca. 1105–1115) og hans nevø Ragnvald Kale Kolsson (jarl 1136–1158). Som Brian Smith har påpekt, er Ragnvald å regne som *Jarlesagaens* hovedperson. Han var nordmann og hjemmehørende på Agder, og han ble utnevnt til jarl to ganger, først av Sigurd Magnusson Jorsalfar, det var da Kale tok jarlenavnet Ragnvald, og dernest av Sigurds halvbror Harald Magnusson Gille, som egentlig het Gilchrist og var fra Irland eller Suderøyene.¹⁰ Hos shetlenderne fant Ragnvald støtte til å kreve sin rett også på Orknøyene. Ifølge sagaen skal Pål Håkonsson jarl (1123–1136), som satt på Orknøyene, ikke ha turt å ta opp kampen mot Ragnvald på Shetland, hvor han var uønsket. Vi vet ikke hva shetlendernes motvilje mot Pål skyldtes, men det kan nevnes at han var mer orientert sørover mot Skottland enn østover mot Norge.

Med andre ord, Shetland graviterte mot Vestlandet, og Ragnvald var norsk med tette bånd til Norge og det norske aristokratiet. I 1153–1155 deltok han på korstog til

¹⁰ Det var først etter den siste utnevnelsen Kale lyktes i å bli anerkjent som jarl på Orknøyene. Jarlen Pål Håkonsson (1123–1136), som var hans tremenning hadde med våpenmakt forsøkt å hindre ham i å få del i jarlemakten.

det hellige land sammen med Erling Ormsson Skakke, far til den seinere kong Magnus Erlingsson. Shetlenderne forble Ragnvalds mest trofaste tilhengere (Smith 1988). En mannsalder etter Ragnvald jarls død skulle folk fra øyene, i sagaen kalt øyskjegger, kaste seg inn i kampen mot kong Sverre. De sto på samme sida i de norske tronfølgekrigene som Erling Skakke og Magnus Erlingsson hadde stått. Øyskjeggenes nederlag ved slaget i Florvåg utenfor Bergen i 1194 innevarslet et epoke-skifte i jarledømmets historie.

*

Under Ragnvald ble jarledømmet «modernisert», kan vi si. Liksom Olav Haraldsson var blitt det norske kongedømmets skytshelgen, fikk Ragnvald Kale Kolsson opphøyd sin onkel Magnus Erlendsson til jarledømmets beskytter. Ragnvald selv ble for øvrig gjenstand for helgendyrkelse etter sin død, ikke minst på Shetland, hvorfra de aller fleste av hans underverk er rapportert. *Jarlesagaen* tegner et bilde av ham som ligner kirkens fyrsteideal, den rettferdige konge (rex justus) (Mundal 2018).

Et spørsmål som har vært heftig diskutert er utviklingen av et inndelingssystem for Orknøyene og Shetland og med det en tidsmessig skatteordning, med andre ord: når ble Orknøyene og Shetland delt inn i såkalte *ounceland* (gno. *eyrislond*) og *pennyland* (gno. *penninglond*). Dette var et forholdsvis avansert beskatningssystem basert på jordeiendom. De fleste historikere har tillagt systemet forholdsvis høy alder, enkelte vil føre det helt tilbake til jarledømmets tidligste tid, noen enda lenger bakover. Det synes å være enighet om at ordningen har hatt sitt opphav i de gælisk-norrøne landene i Irskesjøen og langs vestkysten av Skottland (Oram 2011). Men det er ingen enighet om når *eyrislandet* og *penninglandet* ble innført på Orknøyene og Shetland. Torfinn den mektiges jarletid kan være en mulighet ettersom han utvidet sitt jarlerike både mot sør, vest og nord. Torfinn regnes som den fremste riksbyggeren blant orknøyjarlene. Per Sveas Andersen har imidlertid argumentert godt for at ordningen først ble introdusert ved slutten av 1100-tallet eller begynnelsen av 1200-tallet. Blant annet peker han på parallellen til samtidige fiskale nyordninger i naboland, som f.eks. Norge. Ettersom *eyrislandet* og *penninglandet* levde videre på Shetland etter 1195, da øyene ble lagt direkte under den norske kongen, må ordningen nødvendigvis ha blitt introdusert seinest under jarlen Harald Maddadson (†.1206). Allerede som guttunge ble han Ragnvalds medjarl, men Ragnvald var sjefen. Etter Ragnvalds død styrte Harald jarledømmet alene. Jeg holder likevel en knapp på at det var Ragnvald jarl som innførte den nye skatteordningen. *Jarlesagaen* kan fortelle om «relatively frequent talks between earl and peasants on financial matters during Ragnvald's reign» (Andersen 1991; Imsen 2000).

Shetlendere og orknøyinger betalte med andre ord skatt og avgifter til jarlen, men ikke til den norske kongen. Jarlen alene var tributpliktig overfor kongen, derav begrepet skattland. Kongen var jarlens overherre, mens jarlen var shetlendernes og orknøyingenes umiddelbare herre.

I tillegg til skattene og avgiftene, må vi tro at shetlenderne også har ytt jarlen 'veitsle', det vil si mat og drikke når han krevde det. Veitsle var vanlig i Norge i sagatida, og ifølge *Jarlesagaen* var dette noe av det første Ragnvald krevde av bøndene på Shetland da han landet der på veien til Orknøyene for å kreve sin jarlsrett. *Jarlesagaen* forteller at Ragnvald jarl også etter at han var blitt herre over Orknøyene beordret sine menn til å dra ut i distriktet for å kreve inn det som trengtes av mat og drikke til jul, også under et opphold i den skotske delen av jarledømmet, Caithness, tok han veitsle. I det hele tatt ser det økonomiske systemet i jarledømmet ut som en miniatyr av det de islandske sagaene skriver om det norske kongedømmet i sagatida. For øvrig ble veitsle fortsatt krevd av bøndene på Shetland på 1400-tallet, men da var veitsla blitt omgjort til en fast avgift (DN II nr. 623).

Jarlene har liksom de norske kongene omgitt seg med håndgangne menn, både på Orknøyene og Shetland. *Jarlesagaen* forteller dessuten om 'skutilsveiner' og 'kjertesveiner' i jarlens gård på 1100-tallet, og om et seremoniell ved jarlens bord, som minner om de norske høymiddelalderkongenes hoff. I *Håkon Håkonssons saga* forekommer også såkalte 'gødinge' på Orknøyene; det var lokale stormenn som var gått jarlen til hånd, og som han støttet seg på i styret av jarledømmet. Gødingene utgjorde en eksklusiv gruppe av stormenn på Orknøyene. For så vidt minner de om de norske kongenes lendmenn. Om det fantes en tilsvarende elite på Shetland, vet vi ikke, men det kan ikke utelukkes. I artikkelen *On the nature of tings: Shetland's law courts from the middle ages until 1611* skriver Brian Smith om 'local potentates' med tilknytning til viktige kirke- og tingsteder (Smith 1988: 32; jf. 2009: 41). Og når vi ved slutten av 1200-tallet møter en krets av kongelige hirdmenn rundt kongens styringsmann på Shetland, er det fristende å se dem i forlengelsen av en eldre landselite.

Shetlands eldste lokalsamfunnsordning vitner om vestnorsk opphav. Riktignok sier Brian Smith at «Trying to understand the organisation of justice in Shetland before Magnus Lawmender's time is a near hopeless task». Likevel tør han å oppsummere som følger: «Shetland might have had an althing, a general assembly of free men, during the centuries after the Scandinavian settlement of the islands. If so, it met at Tingwall. Sometime in that ancient period Shetland was divided into administrative units called quarters and eights, but also into much smaller ones called *heraðs*,

which may have had their own tings.»¹¹ Dette svarer til fjerdingene, åttingene og herredene i de sentrale delene av Vestlandet, og viser trolig tilbake på Shetlands eldste norrøne historie (Helle 1994). Brian Smith trekker samtidig en parallell til Færøyene, og antyder at Shetland liksom Færøyene og Island har innført Gulatingsloven, og det er absolutt ingen ueffenn antakelse, som vi snart skal se.¹²

Ellers er det vanskelig å få tak i hvordan Shetland er blitt styrt i jarletida. Jarlene ser ut til å ha oppholdt seg mest på Orknøyene eller på Caithness. Vi må derfor kunne anta jarlestyret var basert på en gruppe fremtredende menn i lokalsamfunnet i samspill med de frie bøndene. En slik lokal elite kan ha hatt ansvaret for å oppbære jarlens inntekter og ført oppsyn med jarlens eiendommer. Da arbeidet med å reise en katedral i Kirkwall viste seg å bli i dyreste laget, ble Ragnvald jarl rådet til å innføre en lov om at jarlene skulle arve odelen etter alle som døde i Orknøyene; men arvingene skulle ha lov til å løse den inn igjen. Deretter sammenkalte han ting og ba bøndene om å bidra med én mark sølv av hvert «plógsland». Til gjengjeld skulle de slippe å løse inn odelen ved arveskifte. Bøndene var tilfredse med ordningen, sies det, og siden manglet det ikke penger til kirkebygget. Sannsynligvis har også bøndene på Shetland blitt bedt om det samme, ettersom ordningen skulle gjelde alle øyene (Holtsmark 1970: 125; jf. Thomson 2001: 218). Hvor begrepet plógsland har kommet fra, vet vi ikke. Fortellingen om denne ekstraskatten antyder også at jarlen har hatt en slags lovgivningsrett, som vi ellers ikke vet noe om. Men det kan tenkes at han har lagt saken fram til godkjenning på tinget, som i dette tilfellet må ha vært et allting. I så fall ligner det på lovgivningsprosessen slik vi kjenner den både fra Norge og Island i sagatida. Trolig har de første norrøne bosetterne tatt med seg ordningen da de utvandret. Vi får også vite at det fantes et varslingsystem på Shetland med varder for å samle landsfolket til forsvar mot ytre fiender, tilsvarende det vi finner hjemme i Norge.

*

Også kristendommen skal de hedenske folkene på Nordøyene ha fått fra Norge ifølge både norske og islandske kilder. *Jarlesagaen* forteller om Sigurd digres nederlag for Olav Tryggvasson og valget mellom dåp og død. Sigurd skal ha valgt livet, og han ble deretter døpt sammen med alt folket på øyene, heter det. Det er uklart om øyene det viser til er både Orknøyene og Shetland, men det kan være verdt å merke seg at kong Olav ifølge *HN* fikk kristnet alle sine landsmenn (compatriotos) utenfor kysten (av Norge), det vil si Shetland, Orknøyene, Færøyene og Island; de omtales i denne

¹¹ Smith 2009: 43. Brians Smiths synspunkter er seinere blitt bekreftet av Sanmark et al. 2021.

¹² Nedenfor, s. 161–162 og 168–169

rekkefølgen som fem separate skattland (*HN*: 94). Nå har nok selve trosskiftet vært en mer kompleks og langvarig prosess enn det sagaene gir uttrykk for, og vi må også regne med betydelig innflytelse fra De britiske øyer i kristningen av Orknøyene og Shetland, som for øvrig lå under erkebispesetet Hamburg-Bremen fram til 1070-årene.

Selv om Orknøyene skal ha fått egen biskop i Torfinn den mektiges tid, vet vi lite om hvordan Orknøykirken var organisert og fungerte før begynnelsen av 1100-tallet. Noen fast bispedømmeinndeling fantes knapt i de landene som lå under de norske kongenes maktsfære før mot slutten av 1000-tallet. Det kan ikke utelukkes at Torfinns biskop Torolf, som ble vigslet til biskop på Orknøyene av erkebiskop Adalbert i Bremen også hadde ansvaret for Shetland, ettersom jarlen var enerådende på alle Nordøyene fram til 1065 (Kolsrud 1913: 209; Crawford 2014: 149–151). Torolf holdt til på Birgisey (Birsey), som også var jarleresidens. Men ordningen med en felles biskop for Orknøyene og Shetland har i første omgang trolig vært situasjonsbestemt og midlertidig. Mye er uklart med hensyn til Torolfs etterfølgere. Også Adalbert, som ifølge Kolsrud etterfulgte Torolf, og som seinere kan ha blitt forflyttet til Nidaros, ble trolig vigslet av sin navnebror erkebiskopen i Bremen i 1067 eller 1072, mens Rudolf ble vigslet av erkebiskopen i York etter anmodning fra Pål Torfinnsson jarl i 1073. Hvem av disse to biskopene som var hvor og når, er uklart. Om Roger, som også ble vigslet av erkebiskopen i York i 1102, og som var død i 1108, vet vi ellers ingenting. Rudolf Lovell, som ble vigslet av erkebiskopen av York i 1114, kom aldri til Orknøyene, selv om paven sendte anbefalingsbrev til kongene Øystein og Sigurd i Norge. Allerede i 1112 var nemlig Vilhelm, som skulle få tilnavnet den gamle, blitt utnevnt av kong Sigurd Magnusson Jorsalfar til biskop på Orknøyene (Imsen 2021). Vilhelm satt i embetet til 1168 og flyttet fra Birsey til Kirkwall etter 1135 (Kolsrud 1913: 295–297). En viktig del av hans embetstid falt med andre ord sammen med Ragnvald Kale Kolssons jarletid, som også med hensyn til de kirkelige forhold i jarledømmet skulle markere et epokeskifte med helgenkåring, katedralbygging og bisperesidens i Kirkwall. Fra Vilhelms tid kan vi med sikkerhet regne med at bispetolen på Orknøyene også hadde ansvaret for Shetland, noe som ble bekreftet ved opprettelsen av erkebispesetet i Nidaros 1152 eller 53. Men for de førti årene etter Torfinn jarls død er det usikkert om så var tilfelle.

Det er rimelig grunn til å tro at Shetland etter 1066, det vil si i Olav Kyrres tid, liksom Færøyene ble knyttet til det Vestlands-bispedømmet som kong Olav fikk opprettet i 1070, og som i det store og hele svarte til Gulatingslagen. I det hele tatt var det under Olav at Norge fikk en fastere inndeling i bispedømmer. Han har også fått æren av å ha grunnlagt Bergen by, som i løpet av hans kongstid utviklet seg til et

viktig sentrum både kommersielt og politisk for Vestlandet og trolig også for Vesterhavsøyene. Vestlandsbiskopen ble først plassert på øya Selje utenfor Stadt, Sankta Sunnivas øy. Hundre år seinere, da også domkirken i Bergen sto ferdig, ble bispetet formelt flyttet til byen, hvor biskopene for det meste hadde oppholdt seg. Edvard Bull d.e. viser blant annet til den årlige avgiften 'sunnivamel' som bøndene på Shetland fortsatt betalte til bispestolen Bergen på 1300-tallet, og antar at avgiften trolig var blitt pålagt dem i forbindelse med byggingen av domkirken i Bergen.¹³ Følgelig mener Bull at avgiften må ha vært innført før Shetland ble en del av Orknøy-kirken. Også Eldbjørg Haug er inne på tanken om en tidligere forbindelse mellom Shetland og Vestlands-bispedømmet.¹⁴ Det kan legges til at ifølge Ronald G. Cant var den eldste lokale kirkeordningen på Shetland mer lik den vestnorske med et sterkere «kommunal» preg enn den orknøyske, som var mer preget av jarlemakt og biskopsmakt (Cant 1984: 178).

Det er derfor nærliggende å tidfeste et samlet bispedømme for Orknøyene og Shetland til tida etter århundreskiftet, da Vilhelm den gamle ble biskop. Omtrent samtidig ble Færøyene skilt ut fra Bergen bispedømme, og i 1125 var også Sørvest-Norge blitt et eget bispedømme med Stavanger som bispete. Det kan føyes til, at gjennom hele 1100-tallet og fram til og med utnevnelsen av tønnsbergprosten Jofrøy til biskop i Kirkwall (†1246) har de norske kongene spilt en sentral rolle ved utnevnelserne av orknøybiskoper (Kolsrud 1913: 295–297). Unntaket kan være Bjarne Kolbeinsson skald († 1223), som var orknøyning og nær knyttet til flere jarler, skjønt han hadde også norske aner. Bjarnes far, Kolbein Ruga, var ifølge Halvdan Koht opprinnelig fra Trøndelag (Imsen 2021; Koht 1949: 54). Fra slutten av 1300-tallet har de norske kongene, som nå også var nordiske unionskonger, igjen spilt en viktig rolle ved utnevnelse av biskoper til bispestolen i Kirkwall (Imsen 2021: 62).

De norske kongenes tid

Ifølge *Sverres saga* ble Harald Maddadson i 1195 tvunget til å avstå Shetland til kong Sverre, med alle skatter og avgifter, som det heter i forliket mellom kongen og jarlen. Sverre mente at Harald var skyld i øyskjeggens forsøk på å styrte ham fra tronen.

¹³ Se brev fra biskop Audfinn i Bergen til biskop Vilhelm av Orknøyene, datert mellom 1326 og 1328, om å hjelpe hans (Audfinns) fullmektige, presten Ivar, med innsamlingen av Sunnivamelet, som innbyggerne av Hjaltland fra gammel tid har betalt til St. Sunnivas skrin i Bergen (DN VII, nr. 119. jf. Hamre 1964, sp. 664). Det kan være den samme avgiften, nå under navnet St. Olavs toll, som ble betalt av shetlenderne til Bergenhus i 1537, og som tidligere hadde ligget til bispestolen i Bergen (NRR I: 53).

¹⁴ Bull 1931: 134, jf. Haug 2009: 478. Fram til 1125 hadde også Rogaland med Stavanger hørt til Selje bispedømme.

Harald jarl måtte også finne seg i å dele alle bøtene av Orknøyene med kongen, som dertil beslagla godset etter de øyskjeggene, både fra Orknøyene og Shetland, som hadde falt i Florvåg året før. Slektingene fikk tre års innløsningsfrist. Deretter skulle godset tilfalle kongen som eiendom. Avtalen, som det gis et kort resyme av i sagaen, har foreligget som et eget dokument ifølge Magnus Lagabøtes hirdlov.

Sverre sendte sysselmannen Arne Lørja til Orknøyene. *Jarlesagaen* kan også berette at Harald Maddadson tidligere var blitt tvunget til å dele skatten av Caithness med den skotske kongen. I det hele tatt vingeklippes nå både jarlemakten og jarledømmet, som på den sørlige flanken ble mer skotsk, og på den nordlige mer norsk. Etter kong Sverres død (1202) ble sysselmannen Arne Lørja drept, og ifølge *Baglersagaen* tok Harald Maddadson tilbake Shetland. Haralds sønner, David og Jon, som delte jarledømmet da faren døde i 1206, ble i 1210 tvunget til å gi tilbake Shetland til kong Inge Bårdsson og dessuten godta strenge sanksjoner for brudd på forliket fra 1195. Siden lå Shetland fast under kongedømmet, og i verdslig forstand adskilt fra Orknøyene, men det kirkelige fellesskapet besto. Orknøyjarlen Magnus Gilbertsson ble i 1267, året etter freden i Perth mellom Norge og Skottland, tvunget til å fornye forliket fra 1195 samt godta en rekke andre pålegg. Fram til 1469 var Shetland både formelt og reelt den norske kongens land og shetlenderne hans undersåtter.

Bortsett fra referansene i *Sverres saga* og *Baglersagaen* forekommer Shetland og shetlendere bare sporadisk i de mer samtidige kongesagaene fra 1200-tallet. Fra nå av er vi stort sett henvist til dokumentkildene når det gjelder Shetlands politiske historie. Også dem er det få av, og det som er kjent fins i *Shetland Documents 1195–1579*, utgitt av John H. Ballantyne og Brian Smith.

Ifølge Brian Smith innebar kong Sverres anneksjon at Shetlands historie og institusjoner heretter «...under the aegis of the Norwegian, and later the Danish and Scottish kings...would diverge markedly from those of the adjacent group of islands.» (Smith 2003: 161) Det har han utvilsomt rett i da Shetland under kongelig norsk vern i århundrene som fulgte utviklet sin egenart som land innenfor rammene av det som etter hvert tok form av et norsk-norrønt samvelde.

Øyene fikk nå en kongelig sysselman og trolig også en erkedekan, Nikolas. Han nevnes første gang i 1215 og skulle seinere bli biskop på Grønland. Et dansk kongebrev fra 1183 nevner til og med en *Henricus Hetlandensis episcopus*.¹⁵ Eldbjørg Haug antar at det dreier seg om en shetlandsk erkedekan. I så fall kan det shetlandske erkedekanatet dateres til tida før Sverres anneksjon av øyene. Men denne påståtte shetlandsbiskopen er og blir et mysterium. Sikkert er det i alle fall at erkedekanene

¹⁵ DD 1. rk., III, nr. 111. Henrik står i dette brevet som underskriver av den danske kongen Knut VI's stadfestelse av et eldre privilegiebrev for en rekke danske klostre.

på Shetland ser ut til i de fleste kirkelige saker, de rent sakramentale unntatt, å ha handlet med biskoppelig myndighet (Haug 2014: 120). Mange av dem er også blitt biskoper og må regnes som kongelige protegerer. For øvrig ligner dette på den kirkelige organiseringen på Man og Suderøyene, som også var et norsk skattland, som fra 1130-årene utgjorde et samlet bispedømme (Sodor), og som fra 1152/53 lå under erkebispstolen i Nidaros. Også det var delt i to erkedekanater med betydelig myndighet til erkedekananen på Suderøyene. Bispesetet var på Peel (Man), hvor også den andre erkedekananen holdt til. Etter hvert skulle også Orknøyene få egen erkedekan, men erkedekananen på Shetland rangerte først og var formann i domkapitlet i Kirkwall.

Sysselmannen het Gregorius Kik, og i 1223 deltok han på et stort riksmøte i Bergen. Gregorius var ifølge P.A. Munch gift med kong Sverres datter Cecilia.¹⁶ Hvem som fulgte etter Gregorius, vet vi ikke, men ved slutten av århundret styrte Torvald Toresson øyene på hertug Håkons vegne. Torvald var fortsatt kongens mann på Shetland i 1330-årene, og omtales som herren til Papey, trolig fordi han holdt hus på den lille øya Papey (Papa Stour) rett utenfor vestkysten av Mainland. Et brev fra 1299 omtaler «hertugstova» på Papey (Crawford & Ballin Smith 1999). Også Torvald hadde familiebånd til en sidegren av det norske kongehuset, og arven etter ham og datteren Herdis, som ble fordelt blant noen av Norges fremste slekter, samt Munkeliv kloster i Bergen, kan vi følge langt inn på 1500-tallet (Smith 2011; jf. Helle 2002). Torvald var opprinnelig norsk, men ser ut til å ha blitt naturalisert shetlender med årene. Det samme kan gjelde Gregorius. I det hele tatt er norske stormenns økonomiske interesser på Shetland påfallende. Noe tilsvarende finner vi ikke i de andre skattlandene. I 1329 solgte drottseten Erling Vidkunsson en rekke eiendommer på Orknøyene til jarl Magnus Vs enke Katarina. Erling var da regent i Norge, og eiendommene hadde han etter sin avdøde orknøyske kone (RN IV, nr. 660, 661, 664). Ifølge William P.L. Thomson var dette «one of the few examples of an estate owned by a Norwegian landowner (in Orkney), and it contrasts with Shetland where much land was owned by absentee Norwegians (the Lords of Norway).» (Thomson 2001: 149–150)

I 1380-årene var trolig Malise Sperra kongens sysselmann på øyene. Det er noe uklart når han ble utnevnt til kongelig styringsmann på Shetland og tatt opp som medlem av det norske riksrådet; trolig skjedde det først mot slutten av 1380-tallet. Han ble også slått til ridder. Malise var skotte og hadde vært en av arvingene etter den siste orknøyjarlen av huset Strathearn, som også het Malise. Han døde trolig i

¹⁶ Munch 1857: 653, note 3. Foruten Gregorius deltok også erkedekananen Nikolas fra Shetland, mens Orknøyene var representert ved Jon jarl og biskop Bjarne, og fra Færøyene biskop Sørkve, Smith 2003: 161.

1353 og hadde tre barnebarn, Alexander de Ard, Henrik Sinclair, og altså Malise Sperra. Både Alexander og Henrik aspirerte til jarletittelen da de ble myndige. I første omgang ble Alexander utnevnt til sysselmann på Orknøyene (1375), hvor han fikk et prøveår, men det var Henrik som i 1379 ble forlent med jarledømmet. Sammen med Henrik Sinclair var Malise Sperra til stede da Erik av Pommern i 1389 ble mottatt som norsk arvekonige av riksrådet (NGL 2. rk., I, s. 14–15). Som ridder, norsk riksråd og guvernør på Shetland må Malise kunne regnes til det norske riksaristokratiet, selv om han var utlending. Han faller dermed inn i rekken av kongelige styringsmenn etter Gregorius Kik. Av ukjente grunner ble Malise drept av sin fetter Hanrik i 1389 eller 1391, årstallet er noe uklart (Wærdahl 2011: 246). Han har også ligget i strid med Herdis Torvaldatters arvinger, deriblant Håkon Jonsson, som hadde vært guvernør på Orknøyene, og som i 1388 frasa seg arveretten til Norges trone og dermed ryddet veien for dronning Margrete og henne planer for tronfølgen etter Olav IVs død (1387) (DN III, nr. 478). Malises forsøk på å tilegne seg noe av jordegodset etter Herdis mislyktes (DN I, nr. 501).

Shetland ble ikke ei ordinær norsk sysle. Både Gregorius, Torvald og Malis hørte til toppsjiktet i det norske riksaristokratiet. Guvernør kan være en mer adekvat betegnelse. I 1418 forlente Erik av Pommern øyene til John Sinclair, sønn av jarlen Henrik I Sinclair og bror av jarlen Henrik II, som døde i 1420. Johns dødsår kjenner vi ikke, men han ble ikke sittende lenge som 'lord of Shetland', som han kalles i engelskspråklige tekster. Sett med britiske øyer betraktes Shetland heretter som et 'lordship'. Et tilsvarende begrep fins ikke på norsk, skjønt Absalon Taranger bruker begrepet 'lordskapet' Shetland én gang i sin norgeshistorie, men uten å si noe mer om det (1917: 144). John mottok lenet på livstid med full myndighet til å styre på vegne av kongen, og med rett til å nyte alle kongelige inntekter. Etter hans død skulle øyene umiddelbart tilbakeføres til kongen og hans etterfølgere (DN II, nr. 647; jf. Ballantyne & Smith 1999: 14). Hvorvidt Johns forlening fortjener betegnelsen 'a feudal grant', som enkelte britiske historikere har tydd til, kan være en smakssak. I britisk sammenheng gir betegnelsen en viss mening, da føydale forhold preget skotsk rett, likeså passer begrepet 'lordship' godt inn i en føydalrettslig terminologi, men begge deler er ganske fremmed for norsk forvaltningsrett og dermed også misvisende for tida før pantsettingen i 1469. Den britiske begrepsbruken kan også sies å speile et skotsk nasjonalt perspektiv på Nordøyenes politiske historie i seinmiddelalderen; Orknøyene og Shetland ble skottifisert, heter det seg, og dermed falt også pantsettingen inn som en selvsagt brikke i en forutbestemt overgang til Skottland. Etter at skottene overtok øyene ble imidlertid 'lordship' også offentlig betegnelse på landet Shetland, men det er en annen historie. John ble ikke delegerte noen kongelige

høyhetsretter, men fikk lenet fritt mot tjeneste, kan vi si. Arrangementet ble et engangstilfelle. Og dessuten var Shetland fortsatt et land i korporativ forstand, noe vi straks skal komme tilbake til.

Mellom 1391 og 1418 kan det ha vært et slags fogdestyre på Shetland, lignende det vi finner i Norge fra slutten av 1300-tallet og utover i seinmiddelalderen. Kongen kan også ha gitt deler av kronens inntekter av Shetland til fortjente menn, som i 1412 da kong Eriks «trou þiænare ok man» Alexander van Klapam ble forlent med kronens inntekter av Northmavine, ei halvøy nordvest på Meginland (Mainland). Det dreide seg om skatt, landskyld og veitsle, drapsbøtene tegngjeld og fridkaup var unntatt. Samtidig forbød kongen alle menn, fogder og embetsmenn å hindre Aleksander i innkrevingen av disse inntektene (DN II nr. 623, jf. nr. 625). Det ser ikke ut til at Alexander er blitt pålagt administrative oppgaver, og ut fra brevtteksten må vi tro at andre kongelige ombudsmenn har skjøttet kronens offentlige oppgaver på øyene. Slike ikke-administrative forleninger forekom stadig oftere også i Norge og i de øvrige skattlandene, eksempelvis på Færøyene.

Mellom John Sinclairs død, trolig tidlig i 1420-årene, og pantsettingen av øyene til den skotske kongen i 1469 vet vi svært lite om hvordan øyene ble styrt. Mye tyder på at Shetland etter Johns død i administrativ forstand er blitt betraktet som et vanlig len. Over hele kongens rike ble det gammelnorske embetsstyret erstattet av det vi kaller et lensstyre. Det dreide seg altså ikke om noen slags føydalisering av riksstyret. Lenene var forvaltningsenheter hvor de kongelige lensmennene, eller lensherrer, som de gjerne kalles av norske historikere, styrte etter klart definerte betingelser, som også er blitt skriftfestet i det som seinere ble kalt slottslover. Den administrative terminologien i seinmiddelalderens Norge er imidlertid vekslende og til dels inkonsekvent. Også de fremste kongelige lensmennene kalles ofte fogder eller høvedsmenn, og vi må derfor passe oss for ikke å forveksle dem med de fogdene vi møter som lensherretjenere ute i distriktene.

Et dokument datert Kaldbakk 28. juni 1431 angående en lokal eiendomstvist ble beseglet av Thomas Håkonsson, som kalles «syslumaðr in Meginlandi i Hetlandi» (Ballantyne & Smith 1999: 14–16). Mainland var hovedøya på Shetland. Det kan derfor ha vært flere sysselmenn samtidig på Shetland i tida før pantsettingen. I så fall ligner styringsordningen på Shetland den vi finner på Færøyene utover 1400–1500-tallet. Også der var det en rekke sysselmenn rundt om på øyene, som mest svarer til det vi Norge dels kalles bygdelenismenn og dels fogder i seinmiddelalderen, og som utgjorde det nederste trinnet i forvaltningssystemet (Grohse 2021: 213–214). De har igjen stått under en kongelig lensherre. Hvem som i så fall har hatt det overordnede ansvaret for styret av Shetland er, liksom tilfellet med Færøyene, uklart.

Den kongelige lensherren har neppe oppholdt seg i Shetland eller på Færøyene. Sannsynligvis har høvedsmannen i Bergen hatt ansvaret for styret av de to skattlandene, som også i mange andre forhold var nær knyttet til vestlandshovedstaden. Således fungerte Olav Nilsson (ca. 1440) både som høvedsmann på Bergenhus og øverste hirdstjore, det vil si lensherre, over Island (Imsen 2014: 61). Det var også høvedsmannen i Bergen som gjennom hele seinmiddelalderen hadde ansvaret for å kreve inn og holde regnskap over kongens inntekter fra skattlandene, og særlig har man vært opptatt av at drapsbøtene skulle gå uavkortet inn i kongens kasse i Bergen. Det ble tydelig markert både da Alexander le Ard ble utnevnt til sysselmann på Orknøyene i 1375 og da Alexander van Klapam ble forlent med kronens inntekter av Northmavine i 1412 (Imsen 2007: 214–216). Vi ser også at drapsbøtene fra Island er blitt betalt til en høyere øvrighetsinstans i Norge (trolig Bergen), og at drapsmannen har måttet framstille seg personlig for kansleren i Oslo (Imsen 2014: 64–69).

Landet

Vi vet lite om hvordan kongemakten innrettet seg på Shetland før slutten av 1200-tallet. Vi kjenner navnet på én sysselmann tidlig i århundret, trolig har det vært flere etter Gregorius Kik, og vi må anta at kongen har hatt et apparat for innkreving av skatt og avgifter, samt utøvd politi- og en viss straffemyndighet. Landet har også hatt en erkegedek, han var førstemann ved domkapitlet i Kirkwall og nest etter biskopen i bispedømmet. I 1273 hadde Magnus Håkonsson Lagabøte bestemt at den eldste av hans sønner, Eirik, skulle etterfølge ham som konge, mens den yngste sønnen Håkon skulle bli hertug med et eget hertugrike, som besto av området rundt Oslo, deler av Sør- og Sørvestlandet, samt Shetland og Færøyene. Delingen var nok hovedsakelig diktert av dynastiske interesser, men strategiske motiver kan ikke utelukkes. Således sier Ronald G. Cant at: «In the thirteenth century, indeed, Shetland tended to be grouped with Faroe in the pattern of Norwegian imperial administration as a kind of deliberate buffer-zone between the Earldom of Orkney to the south and the Commonwealth of Iceland to the north» (Cant 1983: 178). Hva slags strategiske interesser Cant sikter til, utdyper han ikke. Imidlertid føyer han til: «Here local autonomy might be tolerated, and even encouraged, because it ensured social and economic stability and held no threat to the supremacy of the Norwegian crown.» Da Eirik døde i 1299 overtok hertug Håkon Magnusson tronen som Håkon V. Han var en geskjeftig og styringsglad mann som har satt spor etter seg i alle delene av hertugdømmet, og som konge i hele sitt vidstrakte kongerike.

I 1298 finner vi lagmannen på Shetland sammen med biskopen på Færøyene på oppdrag for hertug Håkon. De skulle utarbeide en retterbot tilpasset Færøyenes

spesielle næringsforhold, noe som hadde vist seg nødvendig ved innføringen av den nye fellesloven for Norge, *Magnus Håkonssons landslov* (1274–1276), også i skattlandene. Året etter rapporteres det at hertugelige sendemenn stadig har vært på farten mellom Norge og Shetland. Det gjaldt trolig den nye skatteordningen, som ble innført på Shetland det året, og som innebar at det norske markebolet erstattet takserings-systemet fra jarletida med eyrisland og penningland. Shetland skulle bli det eneste skattlandet som innførte det norske markebolet, skjønt Andreas Mortensen har sannsynliggjort at en tilsvarende reform ble innført på Færøyene i 1298. Mortensen hevder også med god grunn at Færøyene og Shetland fiskalt sett er blitt behandlet under ett i Håkon Magnussons tid, både som hertug og konge. Blant annet viser han til Håkon Vs testamente hvor alle de kongelige inntektene av Shetland og Færøyene skulle gå til Apostelkirken i Bergen så lenge byggearbeidene pågikk (Smith 2000; jf. Smith 2002; Mortensen 2023: 51 og 42). Det er også grunn til å anta at domkirken i Kirkjubøur har vært under bygging i tiårene rundt 1300, selv om vi ikke har noen sikker datering. Ellers er det uvisst om kirken noen gang ble ferdig. I vår sammenheng er det imidlertid interessant at klebersteinen i domkirken trolig er hentet fra Shetland (Eliassen & Stige 2024: 228).

Brian Smith har trolig rett i at den lokale tingordningen, som i dag speiles i stedsnavn med suffikset -ting, som Nesting, Lunasting m.fl., og som det ikke finnes maken til andre steder, har sammenheng med innføringen av Magnus Håkonssons landslov (Smith 2009). Det kan imidlertid ikke utelukkes at nydannelsene i rettsvesenet skyldtes det reformarbeidet som kong Magnus gjennomførte i slutten av 1260-årene, og som var motivert av Håkon IV Håkonssons planer om reviderte lov-bøker for de norske lagdømmene. Både på Island og Færøyene ble nemlig den reviderte lov-boka for Gulatingslagen fra 1269 innført i 1271, og med den også lagmannsembete og ny tingordning. Uansett tidfesting av reformene, ser vi at Shetland ved slutten av århundret har fått et lagting med sete på Tingvoll og altså egen lagmann.

Lagmannen var embetsdommer og ble utnevnt av kongen. Trolig ble lagmennene på Shetland som i de andre skattlandene rekruttert lokalt. Seinere er de blitt valgt av landsfolket, men sannsynligvis godkjent av en sentral instans i Norge. Hvordan det var med godkjenningen etter pantsettingen i 1469 vet vi ikke, men lagmannsstillingen besto til inn på 1500-tallet. Ennå så seint som i 1539 har kong Christian III utnevnt lagmann til Shetland, skjønt det var et slag i lufta (NRR I, s. 57). Til lagtinget sendte de lokale tingkretsene lagrettemenn, det vil si autoriserte lekdømmere, som skulle dømme sammen med lagmannen. Også kongens hirdmenn på øyene var pliktige til å møte på lagtinget. Lagmannen og lagtinget med de lokale delegatene tegnet landet,

kan vi si. Reformene førte til at Shetland fikk status som eget rettssubjekt, eller sagt på en annen måte, øyene ble offisielt godkjent som et land i korporativ forstand. Vi kan heretter kalle Shetland for en landskommune. Om Shetland også har fått sitt eget landssegl liksom de andre skattlandene, er likevel uvisst, men Barbara Crawford har argumentert godt for at et slikt segl har eksistert (Crawford 1978; jf. Imsen 2014: 39).

Selv om reformene i rettsstell og administrasjon signaliserte sterkere kongemakt, har menige shetlenderes stemme blitt hørt. Det magre brevmaterialet vi har bevart fra tida rundt århundreskiftet vitner om det. Både i 1299 og i 1307 har modige kvinner stått opp mot øvrigheten. Beskyldninger om uregelmessigheter i forbindelse med omlegningen til markebol, som Ragnhild Simonsdatter framsatte mot sysselmannen Torvald Toresson, ble tatt så pass alvorlig at Torvald måtte be lagtinget om å granske saken, og granskingsrapporten ble sendt videre til kongen selv. Få år seinere fikk Torvald nok en klage mot seg. I 1307 ble han stevnet inn for lagtinget av Bjørg fra Kollavåg, som mente å ha blitt gjenstand for urimelig bøteleggelse. Før endelig avgjørelse ved lagtinget er saken blitt drøftet med gulatingslagmannen i Bergen. Og selv om denne konsultasjonen førte til nedsettelse av bøtene og rett til innløsning av tapt jord, sto Bjørg på sitt (Imsen 2002).

Vi ser altså at lagmannen på Shetland i vanskelige saker har søkt råd hos sin kollega i Bergen, en tradisjon som fortsatte til utpå 1500-tallet. Det kan derfor ikke utelukkes at Gulatinget har hatt en slags overordnet posisjon i forhold til lagtingene i de nærmeste skattlandene, Shetland og Færøyene. Dette styrker antakelsen om at skattlandene fra gammelt av er blitt betraktet som tilhørende Gulatingets lovområde. Tilsvarende ser vi at både Jemtland og Hålogaland med sine egne lagmenn og lands-ting likevel regnes som tilhørende Frostatingslagen, og seinere ser vi at det er frostatingsversjonen av Landsloven man har forholdt seg til både i Trøndelag, Nordmøre, Romsdal, Jemtland og Hålogaland (f. eks. Imsen (red.) 2014: 356). På samme måten ser vi at man på Færøyene har brukt gulatingversjonen av lovbooka. Vi har dessverre ikke bevart noe eksemplar av shetlenderens lovbook, men det er ikke urimelig at de også har fått gulatingversjon av loven, liksom Færøyene (A. Mortensen 2003).

Samlet sett kan vi si at den norske kongens rike ved Håkon Vs død i 1319 framstår som et samvelde med en fastlandsdel og en rekke landskommuner i rikets periferi. At Shetland også sett fra de andre skattlandene er blitt forstått som et land for seg framgår blant annet av islendingenes store lovbook, *Grágás*, hvor Islands lover før innføring av *Landsloven* tilpasset islandske forhold (*Jónsbók*) er kodifisert. Der opp-

regnes den norske kongens skattland som følger: Øyene, Grønland og Shetland.¹⁷ Det er også blitt foretatt separate kongehyllinger for de enkelte skattlandene.

Ved omdannelsen av skattlandene til landskommuner må vi tro at kongemakten har hatt to sammenhengende mål, å lette styret av disse perifere landene og samtidig sikre kongemaktens grep om det insulære riket utenfor Norge. Lovboka skulle binde det hele sammen og gi kongens velde et mer ensartet preg. Håkon V har nok også tenkt at nyordningen skulle tjene som et redskap for å styrke kongemakten. Det ser vi demonstrert blant annet på Island før 1320 og som vi har sett på Shetland i Håkon Vs tid. Men på lenger sikt skulle ordningen bidra til sterkere provinsielt selvstyre, noe som ikke minst skyldtes dannelsen av nordiske kongefellesskap og en kongemakt som i seinmiddelalderen prioriterte Østersjøen og Baltikum framfor de norske kongenes tradisjonelle interessesfære i vest.

Orienteringen nordover mot Færøyene som hertug Håkons rikskonstruksjon innebar, og som han videreførte som konge, ble trolig forsterket seinere på 1300-tallet. På sett og vis ble hans hertugrike gjenskapt ved midten av 1300-tallet, da kong Magnus Eriksson delte sitt norsk-svenske rike mellom sønnene Håkon og Erik. Magnus beholdt skattlandene, jarledømmet Orknøyene unntatt, for seg selv. Han døde i 1374, men først i 1377 ble Håkon hyllet i skattlandene. Det sparsomme færøyske brev materialet fra begynnelsen av 1400-tallet vitner om fortsatt kontakt mellom Shetland og Færøyene (Jakobsen 1907: 38–43, 45–47).

Orknøykirken var det eneste formelle bindeleddet mellom Shetland og Orknøyene etter 1195. Det kirkelige felleskapet innebar imidlertid mer enn bare geistlige embetsrelasjoner. Et brev utstedt i Kirkwall i 1369 illustrerer hvordan de to delene av det gamle jarledømmet nå kunne operere sammen som separate land. Da ble representanter fra begge øygruppene trukket inn for å løse en konflikt mellom biskop Vilhelm i Kirkwall og kongens styringsmann på Orknøyene, Håkon Jonsson. I forliksbrevet, som ble utstedt av landsdelegatene og beseglet av partene samt utstederne, heter det: «Det ble også bestemt og samtykket i at biskopen og de mektigste mennene i Orknøyene og Shetland heretter skal være først og veie tyngst i alle råd som angår kongen, kirken og folket i samsvar med landets lover og sedvaner. Og at biskopen skal bruke gode innfødte menn fra Orknøyene og Shetland i sin tjeneste, slik biskopene har det ellers i den norske kongens rike (DN I, nr. 404).

Brevet vitner om at elitene på Orknøyene og Shetland fortsatt har vært i stand til å samarbeide i politiske spørsmål med hjemmel i felles lov og sedvaner. Dessuten har spørsmålet om innfødsrett til lokale stillinger i kirke og stat vært like viktig for

¹⁷ Gunnar Karlsson et al. 1992: 53, 479. Denne samlekodeksen er trolig blitt til etter midten av 1200-tallet, og må ses i sammenheng med lovrevisjonene på Island i 1271 og 1281 (Rohrbach 2014: 125).

folkene på Nordøyene som for islendingene i begynnelsen av 1300-tallet, eller for den saks skyld nordmennene i 1420-årene og seinere. Utstedernes navn vitner om både skotsk og norrønt opphav, og om en felles insulær identitet. Ennå så seint som i 1430-årene karakteriseres skottene som utlendinger av orknøyningene og shetlenderne, selv om mange av brevets utstedere bærer skotske navn (Imsen 2012). Særlig på Orknøyene ser det ut til å ha vært mange slike naturaliserte skotter. Vi skal ikke her drøfte det evinnelige spørsmålet om 'skottifisering' av Nordøyene. Det er et spørsmål som har preget vår tids nasjons-orienterte historiografi, skotsk så vel som norsk, men som nok var lite relevant for datidens orknøyinger eller shetlenderne, som hegnet om sitt eget.

Epilog

Lite endret seg de første par generasjonene etter pantsettingen til Jakob III i 1469 og annekteringen av Nordøyene i det skotske parlamentet i 1472. Jarledømmet på Orknøyene ble også avskaffet det året og lagt direkte under den skotske kongen, men det betydde likevel ikke at Sinclaires tid på Nordøyene var over. Etter hvert kom de tilbake som forpaktere eller kongelige ombudsmenn både på Orknøyene og på Shetland. Dessuten eide de store gods på øyene. I 1488 var David Sinclair til Sumburgh, uektefødt sønn av den siste sinclairjarlen på Orknøyene, William, og stor jordegodseier på Shetland, kongelig skotsk styringsmann på øyene. I samsvar med dansk-norsk terminologi kalles han henholdsvis fogd (*foud of Yetland*) eller høvedsmann (*hotzman of Hietland*), men sheriff forekommer også i de skotske kildene. Samtidig var han fra 1491 i kong Hans tjeneste. Kong Hans beæret ham også med riddertittel og omtalte ham som sin «beloved man and servant». I 1496-97/98 var David til og med høvedsmann på Bergenhus samtidig som han ble kalt «landz høfdinghie i Hjaetland.» Dessuten ble David i 1490-årene innvilget kongelige rettigheter over Orknøykirken både av kong Jacob IV av Skottland og kong Hans.¹⁸ Det ser ut til at han har forsøkt å ri to hester samtidig. Og i 1501 deltok David på Knut Alvssons side i opprøret mot kongen (Taranger 1917: 221, 223). På sett og vis ligner David Sinclairs posisjon på Shetland Malises Sperras i slutten av 1380-tallet, begge er de blitt slått til riddere av den norske kongen, og begge er blitt oppfattet som guvernører på øyene. Etter David ble Thorvald Hendriksson of Brough i Nesting den skotske kongens hovedfogd og guvernør på Shetland. Han hadde rot i det lokale aristokratiet, som gjennom flere generasjoner hadde dannet det sosiale grunnlaget for shetlandskommunen (Smith 1995: 93–97). Hva som fulgte etter ham, vet jeg ikke.

¹⁸ Crawford 1977: 96–98. I 1472 var bispedømmet på Orknøyene blitt lagt under det nyopprettede erkebispedømmet i St. Andrews, men under protest fra erkebispen i Nidaros, som fortsatte å kreve bispestolen tilbakeført til Nidaroskirken.

Vi skal ikke dvele ved tida etter 1469 eller David Sinclairs rolle i skotsk og norsk politikk. Den landskommunale styringsordningen med lagmann og lagrettemenn var intakt fram til 1540-årene, da skotsk sheriffstyre gradvis ble innført. *Landsloven* ble likevel ikke avskaffet før i 1611. Trass i skotsk overtagelse orienterte shetlenderne seg som før mot Vestlandet og Bergen, i alle fall fram til 1600-tallet. Og det gamle norrøne språket, kalt norn, holdt seg lengst på Shetland, hvor gamle folk fortsatt behersket forfedrenes språk i andre halvdel av 1700-tallet (Barnes 1998: 22–27).

Bergen hadde siden 1100-tallet fungert som en slags hovedstad for skattlandene. At Bergen ved slutten av 1200-tallet fikk monopol på all handel mellom skattlandene og Norge bidro ytterligere til å styrke det økonomiske hopehavet. Og Bergen beholdt sin sentrale stilling i handelsnettverket, selv om stapelmonopolet ble svekket utover i seinmiddelalderen da mange tyskere, og da særlig kjøpmenn fra Hamburg, begynte å seile direkte på Shetland og Færøyene. Jørn Øyrhagen Sunde hevder at inntil «the second half of the 16th century Shetlanders, like Orcadians, were counted as Norwegians and do therefore not appear in Norwegian custom records» (Sunde 2009: 12). Shetlenderne og orknøyingene har med andre ord nytt særordninger med hensyn til toll og avgifter når de brakte sine varer til Bergen, sannsynligvis fordi de i prinsippet var hjemmehørende i et av rikets biland. Det var fortsatt slik at man fra norsk side regnet med at pantene fra 1468 og 1469 skulle innløses. Folk fra Nordøyene ble med andre ord ikke betraktet som utlendinger, men de var heller ikke nordmenn. Det kan føyes til at man i Bergen skilte mellom orknøyinger og shetlendere. Orknøyingene ble snart omtalt som skotter, mens folk fra Shetland fortsatt ble kalt hjelter (Helle 1982: 804–805, 828, 852). Navnet Hjeltefjorden ved innseilingen til byen forteller sitt om det nære forholdet mellom øyboerne i vest og vestlandshovedstaden.

Referanser

Forkortelser

- DD = Diplomatarium Danicum
- DN = Diplomatarium Norvegicum
- HN = *Historia Norwegie*
- NgL = Norges gamle Love
- NRR = Norske rigsregistrarer
- RN = Regesta Norvegica

Litteratur

- ANDERSEN, Per Sveaas. 1991. When was regular, annual, taxation introduced in the Norse Islands og Britain? A comparative study of assessment in North-Western Europe. *Scandinavian Journal of History* 16: 73–83.
- BALLANTYNE, John H. & Brian SMITH. 1999. *Shetland Documents 1195–1579*. Lerwick: Shetland Islands Council & Shetland Times.
- BARNES, Michael P. 1998. *The Norn Language of Orkney and Shetland*. Lerwick: Shetland Times.
- BULL, Edvard. 1931. *Det norske folks liv og historie*, b. 2. Oslo: Aschehoug.
- CANT, Robert G. 1984. Settlement, Society and Church Organisation in the Northern Isles. I Alexander Fenton & Hermann Pálsson (red.), *The Northern and Western Isles in the Viking Age: Survival, Continuity, and Change*, 169–179. Edinburgh: John Donald.
- CRAWFORD, Barbara E. 1977. Scotland's foreign relations, Scandinavia. I Jennifer M. Brown (red.), *Scottish Society in the Fifteenth Century*, 85–100. London: Edward Arnold.
- . 1978. The Shetland Seal. *Orcadian*, July 13, 1978.
- . 1987. *Scandinavian Scotland*, Leicester: Leicester University Press.
- . 2013. *The Northern Earldoms: Orkney and Caithness*. Edinburgh: John Donald.
- . 2014. The Northern Half of the Northern Earldoms' Lordship: A Comparison of Orkney and Shetland. I Steinar Imsen (red.), *Rex Insularum*, 143–162. Bergen: Fagbokforlaget.
- CRAWFORD, Barbara E. & Beverly BALLIN SMITH. 1999. *The Biggings, Papa Stour Shetland: The history and archeology of a royal Norwegian farm*. Edinburgh: Society of Antiquaries of Scotland.
- EITHUN, Bjørn et al. (red.). 1994. *Den eldre gulatingsslova*, Oslo: Riksarkivet.
- EKREM, Inger & Lars BOJE MORTENSEN (utg.). 2003. *Historia Norwegie*. København: Museum Tusulanum.
- ELIASSEN, Kristin S. & Morten STIGE (red.). 2024. *Múrurin – The Cathedral of Kirkjubøur and the Medieval Bishop's See of the Faroes*. Tórshavn.
- GROHSE, Ian Peter. 2021. Fogder på Færøyene ca. 1520–1556. *Heimen*, 58.2: 209–225.
- HAMRE, Lars, Kyrkans finanser, Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder (KLNLM) bd. IX sp. 664
- HAUG, Eldbjørg, 2009. Fra Stavangerkirkens tidligste historie. *Historisk tidsskrift* 88: 453–483.

- . 2014. The Nidaros Church as a Political Actor in the Norwegian Commonwealth. I Steinar Imsen (red.), *Rex Insularum*, 101–140. Bergen: Fagbokforlaget.
- HELLE, Knut. 1982. *Bergen Bys Historie*, bd. 1. Bergen: Universitetsforlaget.
- . 2001. *Gulatinget og Gulatingslova*, Leikanger: Skald.
- . 2002. Thorvald Thoresson and the political and administrative circumstances in Norway 1299. I Barbara E. Crawford (red.), *Papa Stour and 1299*, Lerwick: Shetland Times.
- HOLTSMARK, Anne (overs.), 1970. *Orknøyingenes saga*. Oslo: Aschehoug.
- IMSEN, Steinar. 2000. Earldom and Kingdom. *Historisk Tidsskrift* 79: 163–180.
- . 2002. Tingwall and Local Community Power in Shetland during the Reign of Håkon Magnusson, Duke and King. I Barbara E. Crawford (red.), *Papa Stour and 1299*, 59–79. Lerwick: Shetland Times.
- . 2007. «landet Orkney oc greuescapet ther same stadhs». *Historisk tidsskrift* 86: 199–224.
- . 2009. The Scottish-Norwegian Border in the Middle Ages. I Alex Woolf (red.), *Scandinavian Scotland Twenty Years After*. St Andrews: Committee for Dark Age Studies, University of St Andrews.
- . 2012. The Country of Orkney and the Complaints against David Menzies. *New Orkney Antiquarian Journal* 6: 9–33.
- (red.). *Rex Insularum*. Bergen: Fagbokforlaget.
- . 2015. *Land og folk i den norrøne verda*. Oslo: Det norske Samlaget.
- . 2021. Nidarosnettverket. *Collegium Medievale* 34: 53–90.
- JAKOBSEN, Jakob (utg.). 1907. *Diplomatarium Færoense*. Tórshavn.
- JENNINGS, Andrew & Arne KRUSE. 2024. A parallel naming voyage through a familiar seascape. I Mark Smith & Ian Tate (red.), *History Maker: Essays in honour of Brian Smith*. Lerwick: Shetland Times.
- JESCH, Judith. 2015. *The Viking Diaspora*. London: Routledge.
- KARLSSON, Gunnar et al. (utg.). 1992. *Grágás*, Reykjavík: Mál og Menning.
- KOHT, Halvdan. 1949. Historia Norwegiæ. *Historisk tidsskrift* 35: 49–56.
- KOLSRUD, Oluf. 1913. *Den norske kirkes erkebiskoper og biskoper indtil reformationen*. Kristiania.
- KRAG, Claus. 2003. Ragnvald Øysteinsson Mørejarl, *Norsk biografisk leksikon*, bd. 7: 302.
- MCDONALD, Andrew R. 2021. *The Sea Kings: The Late Norse Kingdoms of Man and the Isles c. 1066–1275*. Edinburgh: Birlinn.
- MORTENSEN, Andreas. 2023. *Kongsbókin og lógir føroyinga í hámiðöld*. Tórshavn: Faroe University Press.

- MUNDAL, Else. 2018. Rognvaldr Kali Kolsson. Orkneyinga Saga's portrait of a good ruler, i *New Orkney Antiquarian Journal* 8: 24–31.
- ORAM, Richard. 2011. Ouncelands, Quarterlands and Pennylands in the Western Isles, Man and Galloway: Tribute Payments and Military Levies in the Norse West. I Steinar Imsen (red.), *Taxes, tributes and tributary lands in the making of Scandinavian Kingdoms in the Middle Ages*, 57–76. Trondheim: Tapir.
- RICHIE, Anna. 1993. *Viking Scotland*. London: Batsford.
- ROHRBACH, Lena. 2014. Matrix of the Law? A Material Study of Staðarhólsbók. I Lena Rohrbach (red.), *The Power of the Book: Medial Approaches to Medieval Nordic Legal Manuscripts*, 98–128. Berlin: Humboldt Universität.
- SANMARK, Alexandra et al. 2021. *Negotiating the North: Meeting places in the Middle Ages in the North Sea Zone*. London: Routledge.
- SMITH, Brian. 1988. Shetland in Saga-Time: Rereading the Orkneyinga Saga. *Northern Studies* 25: 21–41.
- . 1995. The last of the Shetland Aristocrats. I Barbara E, Crawford (red.), *Northern Isles Connections: Essays from Orkney & Shetland presented to Per Sveaas Andersen*, Kirkwall: Orkney Press.
- . 2000. *Toon and Tenants*. Lerwick: Shetland Times.
- . 2001. The Picts and the Martyrs or Did Vikings Kill the Native Population of Orkney and Shetland? *Northern Studies* 36: 7–32.
- . 2002. *The 1299 Letter about Papa Stour: A note*. I Barbara E. Crawford (red.), *Papa Stour and 1299*, 37–44. Lerwick: Shetland Times.
- . 2003. Archdeacons of Shetland 1195–1567. I Steinar Imsen (red.), *Ecclesia Nidrosiensis*, 161–169. Trondheim: Tapir.
- . 2009. On the nature of things: Shetland's law courts from the Middle Ages until 1611. *New Shetlander* 250: 37–45.
- . 2011. Some Shetland heiresses, 1360–1660. *New Shetlander* 258: 20–26.
- SUNDE, Jørn Øyrhagen. 2009. *From a Shetland Lairdship to a Norwegian Barony: the Mouat Family and the Barony of Rosendal*. Lerwick: Shetland Museum and Archives.
- THOMSON, William P.L. 2001. *The New History of Orkney*, 2. utg. Edinburgh: Mercat.
- TARANGER, Absalon. 1917. *Norges Historie*, bd. III,2: *Tidsrummet 1443–1537*. Kristiania: Aschehoug.
- WOOLF, Alex. 2007. *New Edinburgh History of Scotland*, vol. 2: *From Pictland to Alba 789–1070*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

- . 2009. Imagining Shetland before the Vikings. [Paper presentert ved en konferanse i Lerwick 2008, og gjort trykkeklart 2009 for en antologi som aldri ble publisert. Lastet opp fra academia.edu 19.10.2023]
- WÆRDAHL, Randi Bjørshol. 2011. *The Incorporation and Integration of the King's Tributary Lands in the Norwegian Realm c. 1195–1397*. Leiden/Boston: Brill.

Steinar Imsen, professor emeritus i historie, NTNU. E-mail: steinar.imsen@ntnu.no.